

F. Dóczy Erika – Kovács Gergely

AZ OBJEKTÍVRŐL SZUBJEKTÍVEN

ORAL HISTORY A MŰEMLÉKVÉDELEM HISTORIOGRÁFIÁJÁBAN

„A gondolat összetett és kimondható,
az igazság egyszerű és kimondhatatlan.”
(Weöres Sándor: Az igazságról)

A hazai intézményes műemlékvédelem megalapításának 150. évfordulója alkalmából időszaki kiállítást rendeztünk a Pesti Vigadóban.¹ Akik ellátogattak a tárlatra, tíz nagyobb témán² keresztül, kronologikusan haladva ismerhették meg a másfél évszázados történetet, a kiállításra készült szimbolikus tartalmak pedig a műemlékvédelem tevékenységének hiánypótló mivoltára hívták fel a figyelmet. Az alagsori kiállítóterben egy kisfilmet is bemutattunk, amit a műemlékvédelemben tevékenykedő szakemberekkel ez alkalomból készített interjúkból vágtunk össze.³ Az anyag közreadásával kettős célt teljesítettünk. Egyrészt – a ma már gyakorlatilag kötelező kívánalmaknak megfelelően – szerettük volna audiovizuális tartalommal színesíteni kiállításunkat. Másrészt az *oral history* eszközével igyekeztünk teljessé tenni a műemlékvédelem utóbbi több mint fél évszázados történetének tudományos feldolgozását.

¹ *Évszázadok öröksége. A magyar műemlékvédelem 150 éve.* A Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ időszaki kiállítása. Pesti Vigadó, 2022. szeptember 14. – november 20. Kurátorok: F. Dóczy Erika, Kádár Zsófia, Kovács Gergely. Projektmenedzser: Bakó Zsuzsanna Ildikó. Kreatív tervezés: Dr. Lukács Zsófia, Bodóczy Antal, Flanek Péter. A kiállításról ld.: F. Dóczy Erika – Kádár Zsófia – Kovács Gergely: A műemlékvédelem nyomában. *Országút*, 3. 2022. No 18. 6–7.; Szegő György: Évszázadok öröksége. 150 éves a magyar intézményes műemlékvédelem. *Magyar Építőművészet*, 20, 2022, 5. 83–84.; továbbá F. Dóczy Erika és Kovács Gergely a XXIII. Békési Népi Építészeti Tanácskozáson tartott előadásának publikációját a konferenciáról készülő kiadványban (megjelenés alatt).

² Földszint: 1. Intézménytörténet (idővonal), 2. Mi a műemlék? A védés története (idővonal), 3. Konzerválni vagy restaurálni? A helyreállítási elvek, 4. Fontos-e az eredeti? Visegrád, Salamon-torony; Kinek az öröksége? Pannonhalma, bencés apátság és templom (esettanulmányok), 5. Ti és mi. Társadalom és műemlékvédelem. Alagsor: 6. Kéz a kézben. Szakmák együttműködése (A tari r. k. templom helyreállítása 1979–1983; esettanulmány), 7. Kőről kőre. Mindent a dokumentálásról, 8. „Most kőhalom”. A rom, 9. Milyen lehetett...? Elméleti rekonstrukciók, 10. Régi és új. Műemlékvédelem és „kortárs” építészet.

³ Az interjúk 2022 nyarán-őszén készültek. A kérdezők: Bakó Zsuzsanna Ildikó, F. Dóczy Erika, Kádár Zsófia, Kovács Gergely. A felvételeket rögzítette: F. Tóth Gábor, Hack Róbert, Nagy Krisztina, Nyirkos Zsófia, Wachslar Vica. A kisfilm fejezetei: 1. Intézménytörténet, 2. A műemlékes szakterületek együttműködéséről, 3. Gondolatok a helyreállítási elvekről, 4. Jó műemlék-helyreállítások, 5. Műemlékvédelem és társadalom, 6. Üzenet az utánpótlásnak. Elérhető a MÉM MDK YouTube-csatornáján.

Az utolsó hasonló igényű retrospektív tárlatot 1996-ban rendezték meg. Ez a kiállítás, valamint a hozzá kapcsolódó tanulmánykötet 1949-ig tárgyalta a műemlékvédelem történetét.⁴ Konceptiótervünk kidolgozása során úgy gondoltuk, a másfél évszázados jubileum alkalmából fontos volna a teljes 150 éves (sőt, az előzmények miatt valójában annál is hosszabb) történetet feldolgoznunk, dacára annak, hogy az elmúlt tíz év vonatkozásában nem beszélhetünk műemlékvédelemről abban az értelemben, mint korábban. A teljesség igényére való törekvés hamar szembesített minket egy komoly nehézséggel, miszerint nemcsak a rendszerváltást követő periódus, hanem az 1957-től 1992-ig működő Országos Műemléki Felügyelőség korszaka is megíratlan. Annak feldolgozása során áttekintettük a kiállításon szereplő témák szempontjából releváns forrásokat (a műemléki gyűjteményben őrzött iratokat, rajzokat, fotókat), a publikációkat (amiből nincs sok, és a meglévők sem tudománytörténeti szempontból vizsgálják ezt az időszakot),⁵ majd úgy tűnt, mindezt érdemes lenne kiegészíteni az „elbeszélte történelem” tanulságaival, és megszólaltatni az OMF-ben (is) dolgozó kollégákat.

A történettudományok általában olyankor nyúlnak az *oral history* módszeréhez, amikor írott forrás nem áll rendelkezésre. A hazai történetírásban erre a legtöbb esetben akkor került sor, ha olyan tabutémák rekonstrukciója volt a cél, mint a holokauszt vagy az 1956-os forradalom, majd a Kádár-rendszer története. Ezért az interjúk, amelyek nem egyszer a történelem „névtelen szereplőivel” készültek, több ízben különböző traumák feldolgozását is szolgálták.⁶ A műemlékvédelem intézménytörténetét érintő *oral history* kutatásokkal más a helyzet. Esetünkben értelemszerűen nem áll fenn teljességgel forráshiányos állapot, minek következtében a szóbeli közléseket kiegészítettük – szükség esetén ütköztettük – a fennmaradt forrásokkal, lehetőség szerint minimalizálva a szubjektivitás hátrányát: a bizonytalan hitelességet. Minden történetnek lehetnek narrálhatatlan mozzanatai, amelyeket csak a szereplők tudnak átadni. Egy hivatali irat a műemlékvédelem története egy darabkájának más jellegű feltárását teszi lehetővé, hiszen mérsékeltebben van benne jelen az emberi tényező, a kapcsolati háló, a körülmények hatása és a döntések személyes háttere. Ezért mind a kiállításban, mind az itt következő szerkesztett beszélgetések publikálásakor az objektivitásra törekvő, egyszersmind értelemszerűen szubjektív visszaemlékezések és a szikár dokumentumok egységét szerettük volna létrehozni. Fontos továbbá, hogy az általunk megszólaltatott szakemberek a történet jól ismert szereplői, a 2011–2012, még inkább a 2000 előtti időszak kapcsán pedig nem beszélhetünk tabutémákról, még

⁴ *A magyar műemlékvédelem korszakai*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 1996.

⁵ A korszak tudományos feldolgozását F. Dóczy Erika végezte el.

⁶ Az *oral history* volt a központi témája az *Aetas* folyóirat 2002, 2/3., illetve 2007, 2. számának, a *Múltunk* 2005, 4. számának, a *Replika* 2007. évi 58. számának és a *Forrás* 2011/7-8. számának. A módszer hazai alkalmazásának említett aspektusaihoz egyebek mellett ld.: Lénárt András: „Történetgyűjtés” – Oral history archívumok Magyarországon. *Aetas*, 22, 2007, 2. 5., 21–22.; Udvarnoky Virág: Szóbeszéd vagy történelem? Az oral history értelmezési lehetőségei. *Replika*, 58. 2007. No 58. 27–31., különös tekintettel: 27.; Horváth Sándor: Muszáj interjúzni? Az oral history mint nyilvános és/vagy szakzerű történelem. *Forrás*, 4, 2011, 7/8. 21–38., különös tekintettel: 27.

1. Jubileumi kiállítás – a földszinti kiállítótér © Hack Róbert felvétele, 2022

kevésbé traumatikus események feldolgozásáról. Épp ellenkezőleg: az OMF tevékenysége nemcsak hazai, hanem nemzetközi elismerésnek is örvendett, így a Varsói Szerződés szabta határok a műemlékvédelem területén kevésbé érvényesültek, mint másutt.

A műemlékvédelem történetét közvetlenül érintő személyes beszámolók a korábbi években-évtizedekben kétféleképpen jelentek meg. A megírt visszaemlékezések közül Dercsényi Dezső memoárjait kell kiemelnünk. Az *Életünk* 1984-es évfolyamának hasábjain közölt sorozata⁷ a két háború közötti időket és a Műemlékek Országos Bizottsága Gerevich Tibor fémjelzte korszakát mutatja be. A „műemlékvédelem megújulásának” kulcsszereplőit, a legfontosabb feltárásokat és helyreállításokat, a hivatal működési rendjét, elveit, szemléletmódját személyes élményein keresztül ismerteti. Négy évvel korábban megjelent könyve az OMF korszakával foglalkozik.⁸ Ha összevetjük ezeket a műveket az intézmény korabeli tevékenységéről számot adó szakcikkekkel,⁹ rögtön nyilvánvaló, hogyan gazdagítja a történeti értelmezést a szubjektív megközelítési mód. A személyes visszaemlékezések között feltétlenül megemlítendő még Császár László cikke, amelyben az OMF igazgatóinak, Gólya Józsefnek, Merényi Ferencnek, Tilinger Istvánnak és Mendele Ferencnek a portréját vázolja fel, saját bevallása szerint „a könnyűműfaj eszközeivel” élve.¹⁰

Emellett a korábbi évtizedekben is megjelentek a területet érintő interjúk közéleti orgánumban és szaklapokban (elsősorban a *Műemlékvédelem* folyóiratban), amelyek a személyes beszámolók közlésének másik módját jelentették. Hogy melyek

⁷ Dercsényi Dezső: A könyvek vonzásában. *Életünk*, 21. 1984. 954-964.; Uő: Műemlékvédelmünk megújulása. Részlet Dfjaim története c. emlékezéséből. Uo., 1076-1085.; Uő: Műemlékvédelmünk megújulása. Részlet Dfjaim története c. emlékezéséből II. Uo., 1189-1198.; Uő: Műemlékvédelmünk megújulása. Részlet Dfjaim története c. emlékezéséből III. Uo., 1298-1312.

⁸ Dercsényi Dezső: *Mai magyar műemlékvédelem*. Budapest, 1980.

⁹ Ld. például: Dercsényi Dezső: Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. *Művészettörténeti Értesítő*, 1. 1952. 147-154.; Uő: Tíz év magyar műemlékvédelme. *Magyar Műemlékvédelem*, 1. 1960. 9-38.

¹⁰ Császár László: Vezetői karakterek az OMF élén. *Műemlékvédelem*, 41. 1997. 104-107.

lehetnek azok a témák, amik egy publikációban kevesebb eséllyel, interjúszituációban viszont minden további nélkül felmerülhetnek, jól példázza az *Élet és Irodalom* Dercsényi Dezsővel folytatott beszélgetése. A napjainkban is vita tárgyát képező budavári foghíjbeépítésekkel kapcsolatban nemcsak a magyar társadalom szélesebb rétegei, hanem a *Bundesdenkmalamt* egykori tudományos vezetője, Walter Frodl véleményét is megismerhetjük: „A közönség az említett restaurálási módszert végül is megszokta, de a foghíjak helyére épített házakat szinte ellenségesen fogadta. Feltették például a Várnegyed »biedermeier« hangulatát, s nehezen tudtuk megértetni, hogy ha egy házat a környezők stílusában építünk fel, akkor az összes többi a hitelét veszti. [...] Walter Frodl professzor például, aki évekig irányította Ausztria műemlékvédelmét, 1964-ben – sorsdöntő műemléki konferencia zajlott akkor Budapesten – kalapot emelve állt meg az Úri utca 32.¹¹ előtt.”¹²

A *Műemlékvédelem*ben az 1990-es évek folyamán, illetve 2000 után közölt interjúkat Román András és Harangi Anna készítette. Találunk közöttük retrospektív interjúkat, valamint olyanokat, amelyek valamilyen aktualitás (például kinevezés) kapcsán készültek, és az akkori jelenről szólnak. Előbbiek számos intézménytörténeti kérdést érintenek, emellett a műemlékvédelemben érvényesülő elvek, szemléletmódok alakulását is megvilágítják. Szakál Ernő visszaemlékezéséből megtudhatjuk, miként alakult meg 1959-ben Sopronban az OMF Tudományos Osztályához tartozó kőszobrászrészleg.¹³ Örsi Károly tizenöt éven át teljesen egyedül foglalkozott a történeti kertek megóvásával, ezért a műemlékvédelem eme speciális területének kialakulásáról kulcsfontosságú információkat szolgáltat,¹⁴ csakúgy mint Sedlmayr János a Vencei Karta (1964) utáni időszak műemlék-helyreállításairól.¹⁵ Az aktualizáló igényű interjúk többnyire a hivatal elnökeivel, vezetőivel készültek, nem egy esetben kinevezésük apropóján.¹⁶ Ezen beszélgetések legtöbbször a tervezett műemlékes stratégia, az

¹¹ Perekházy Károly: Új épületek a budai várban. *Műemlékvédelem*, 5. 1961. 81. Az Úri utca 32. szám alatti lakóépület a második világháború során szinte teljesen elpusztult. Kizárólag a késő gótikus ülőfülkével ellátott kapualja, valamint az udvari szárny néhány boltozata maradt fenn. 1957–1959 között Farkasdy Zoltán a megsemmisült épület helyére épített lakóházba nem csupán múzeumi töredékként, hanem eredeti funkciójukat megtartva komponálta bele ezeket a középkori részeket.

¹² Vedres Vera: Beszélgetés a műemlékvédelem ellentmondásairól Dercsényi Dezsővel. *Élet és Irodalom*, 1981. június 27. 7.

¹³ Román András: Szakál Ernő: Nekem a geometria csodálatos dolog. *Műemlékvédelem*, 41. 1997. 100.

¹⁴ Harangi Anna: „Volt idő, amikor a kertművészetet a művészetek művészeteként tartották számon” – Interjú dr. Örsi Károly táj- és kertépítésmérnökkel. *Műemlékvédelem*, 47. 2003. 22.

¹⁵ Román András: „Az Epsomi Derbyben cilinderben kell menni, máskor viszont tornacipőt kell húzni...” – Interjú Sedlmayr Jánossal. *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 113–119.

¹⁶ A teljesség igénye nélkül: Román András: Eljött az ideje annak, hogy a műemlékvédelem egyfajta primátust kapjon. Interjú Kalmár Péterrel. *Műemlékvédelem*, 40. 1996. 166–169.; Uő: Műemlékvédelem a kormánystruktúrában és az OMvH-n belül. Interjú Entz Gézával. *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 283–292.; Harangi Anna: „Az örökségvédelemben nem elég tiltani, azt is meg kell mondanunk, hogy mit és hogyan kell tenni” – Interjú dr. Fejérdy Tamás építésszel, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal

2. Az alagsori kiállítótér a tari római katolikus templom helyreállítását bemutató szekcióval © Hack Róbert felvétele, 2022

intézményi irányelvek felvázolását tartalmazza, kiemelve a munka lehetséges nehézségeit és a korábbi évek során érzékelt, elkerülendő buktatókat. A kezdetektől fogva visszatérő elemként van jelen a műemlékvédelem társadalmasításának igénye, a presztízs visszaszerzésének fontossága, amelyre – mivel ma is aktuálisnak érezzük őket – mi is rákérdeztünk. Akárcsak a különféle szakmák együttműködése során szerzett tapasztalatokra, az intézményi változásokból származó tanulságokra és a helyreállítási elvek alakulására. Az általunk megkérdezettek azonban a fent említett retrospektív interjúkban megszólalókat követő generáció tagjai.

Az interjúalanyokat – jelen *Enigma*-szám anyagához hasonlóan – úgy választottuk ki, hogy a műemlékvédelem interdiszciplinaritása jegyében a lehető legtöbb szakterület képviselője megszólalhasson. Minden interjúra előre megírt kérdéssorral készültünk, amelynek főbb témáit a beszélgetés előtt néhány nappal elküldtük a kérdezendő személynek. Voltak személyre szabott kérdéseink és olyanok is, amelyeket mindenkinek feltettünk. Valamennyi beszélgetést videófelvétel formájában rögzítettünk (innen származnak az első képként közölt portrék), és azok hanganyagából készítettünk egy leírt, nyers változatot, amelyek a videókkal együtt idővel a Tudományos Irattárba

felügyeleti igazgatójával. *Műemlékvédelem*, 46. 2002. 249–254.; „Nem vagyok az elméletek híve, szeretem gyakorlattá tenni a tudást és a fölhalmozott szellemiséget” – Interjú dr. Varga Kálmán történésszel, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnökével. Uo., 378–382.; Uő: „A most megalakuló intézetet nem a semmiből kellett kitalálni, a jól működő műemlékvédelemnek megvoltak a hagyományai” – Interjú Somorjay Sélysette művészettörténésszel, a Műemlékvédelmi Tudományos Intézet leendő igazgatójával. *Műemlékvédelem*, 49. 2005. 103–106.

kerülnek majd. A nyers szövegek szerkesztése során pontosítottuk a beszélt nyelvre, az élő szóra jellemző megfogalmazásokat, átírtuk a befejezetlen mondatokat, kigyomláztuk a feleslegesnek tűnő elemeket, ugyanakkor a nyilatkozóra jellemző stílusjegyeket, fordulatokat, amennyire csak lehetett, megtartottuk. A szerkesztett, lábjegyzetekkel ellátott változatot az interjúalany visszakapta áttekintésre, melynek során esetenként tartalmi kiegészítésekkel, illetve további stílári változtatásokkal élt.¹⁷ Az interjúk során szóba került személyekhez rövid életrajzi áttekintést írtunk; ha valakit kétszer vagy annál többször említettek, abban az esetben a biográfia nem lábjegyzetbe, hanem a szám végén helyet foglaló áttekintésbe került.

Hat interjúalanyunk közül ketten vannak, akikkel korábban már készült megírt, szakmai fórumon publikált interjú. Lóvei Pál (1955–) 2012-ben, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal felszámolását követően, egy *Buksz*-beszélgetésben összefoglalta a magyar műemlékvédelem addigi 140 évét.¹⁸ Mi kifejezetten arról a periódusról kérdeztük, amelynek kapcsán személyes tapasztalatokkal rendelkezik. Kíváncsiak voltunk az OMF-ben és jogutód-intézményeiben zajló munka hátterére, apróbb részleteire, a falkutatás kapcsán Dávid Ferenc körül kialakult tudományos műhely tevékenységére, valamint arra, hogyan értékeli a különböző intézményi változásokat. Ez utóbbiak kevésbé kerülhettek szóba a Schönerné Pusztai Ilona (1935–) építésszel folytatott beszélgetés során, aki 1959-től 1991-ig egyetlen intézményben, az OMF-ben dolgozott. Hetvenedik születésnapja alkalmából Valter Ilonának vázolta fel életpályáját, nagy hangsúlyt fektetve az általa tervezett helyreállításokra,¹⁹ 2019-ben pedig megírta a hivatallal kapcsolatosan őrzött személyes emlékeit.²⁰ A Velencei Kartában (1964) rögzített elvek alkalmazása a most készült interjúban is előkerült, akárcsak az OMF korai időszakának szervezeti felépítése és működése, valamint a Sedlmayr János vezette műterem.

Juan Cabello (1945–) Schönerné Pusztai Ilonához, Lóvei Pálhoz és Bardoly Istvánhoz hasonlóan osztályvezetői pozíciót is betöltött, aminek köszönhetően a mindenkori hivatal négy részlegét érintő döntések hátteréről is hallhattunk beszámolókat.²¹ Visszaemlékezései éles megvilágításba helyezik a régészet klasszikus módszere: az ásatás, valamint a falkutatás együttes alkalmazásának jelentőségét. A beszélgetés során több kérdést is feltettünk a tari római katolikus templom és az udvarház romjainak

¹⁷ Az interjúk készítésének módszeréhez ld.: Solt Ottilia: Interjúzni muszáj. In: Uő: *Méltóságot mindenkinek. Összegyűjtött írások, I.* Szerk. Eörsi János, F. Havas Gábor, Kemény István. Budapest, 1998. 29–48.; Lénárt 2007. i. m. 9–10., 15., 23–24.

¹⁸ Lóvei Pál – Klaniczay Gábor: „Ha mindez így marad, akkor ez ennek a 140 éves történetnek a vége” – BUKSZ-beszélgetés a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal felszámolásáról. *Buksz*, 24. 2012. 254–268.

¹⁹ Valter Ilona: Schönerné Pusztai Ilona hetvenéves. *Műemlékvédelem*, 49. 2005. 290–294.

²⁰ Schönerné Pusztai Ilona: Az Országos Műemléki Felügyelőség emlékezete. *Ars Hungarica*, 45. 2019. 343–348.

²¹ Schönerné Pusztai Ilona: Országos Műemléki Felügyelőség, Tervezési Osztály, 1986–1990; Juan Cabello: Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, Kutatási Osztály, 1992–2000; Lóvei Pál: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, KÖH, Kutatási Osztály, 1992–2007; Bardoly István: OMvH, KÖH, Gyűjteményi Osztály, 1995–2011.

3. A kisfilm és az arcképcsarnok az alagsori kiállítóterben © Hack Róbert felvétele, 2022

feltárására, helyreállítására vonatkozólag, mivel kiállításunkban a műemlékes szakmák együttműködését előbbi példáján keresztül mutattuk be. Nagy szerencse, hogy a helyreállításban közreműködő statikusmérnökkel, Vándor Andrással (1941-) is készíthettünk interjút, aki tervezői oldalról beszélt a munkáról. Mindkettőjüktől több, a kivitelezéssel kapcsolatos információt is megtudtunk. Az OMF-ben évtizedeken át az egyedüli statikusként dolgozó Vándor első munkájáról, amelynek során az esztergomi palota megrepedt boltozatának javítására kellett javaslatot tennie, semmilyen írott forrás nem áll rendelkezésünkre, így ez az eset is aláhúzza az *oral history* jelentőségét és létjogosultságát.

Bíró László (1958-) részletesen kifejtette a műemlékvédelem négy klasszikus szakterülete közül a legifjabb, a restaurálás technikai és elméleti változásaival kapcsolatos álláspontját. A közelmúlt műemléki beavatkozásai, restaurálásai kapcsán számos jó és rossz példán keresztül értékelte az újabb tendenciákat, kritikusan szemlélve a stíluspluralizmussal szakítani kívánó, az újfajta szépségeszményt és középkor-szemléletet kialakító törekvéseket.

Az utolsóként közölt interjút Bardoly Istvánnal (1955-) készítettük. Széles spektrumú beszélgetésben lehetett részünk, amelyben a történet egyes részleteinek kibontása során – korántsem meglepő módon – éppúgy előkerült Tolsztoj és Nagy László, mint a műemlékes kánon legnagyobbjai. A szűk fél évszázad műemlékekkel kapcsolatos publikációinak bibliográfiáját²² összeállító, a hivatali iratokat mutatózó (egy részüket

²² Bardoly István: A magyar műemlékvédelem bibliográfiája 1976–1990. *Magyar Műemlékvédelem*, 10. 1996. 407–608.; Uő: Műemléki bibliográfia 1991–2000. *Magyar Műemlékvédelem*, 12. 2005. 536 p.; Uő: *Magyar építészettörténeti és műemléki bibliográfia 2001–2015*. Budapest, 2018.

leíró), a műemlékvédelem intézmény- és tudománytörténetéről publikáló²³ Bardoly a *par excellence* historiográfus. A többi megkérdezettől eltérően a gyűjteményből, vagyis egy másik perspektívából mesélte el a saját és az intézményrendszer történetét, így jelen *Enigma*-számban narrátoraként összefoglalja, kontextusba helyezi az elmúlt 150 év tanulságait.

Noha az itt következő beszélgetésekben számos sikerről, örömteli évekről, legfőképp pedig egy hosszú időn át eredményesen működő, az értékek megóvását garantálni képes, erős műemlékvédelmi hivatalról esik szó, ezek a történetek nem mindig szívderítőek. Többek véleménye is megegyezett a tekintetben, hogy a viharfelhők valójában már a '80-as évektől gyülekezni kezdtek a Táncsics Mihály utca fölött, hogy a 2012-es nagy vihart követően az éveken át zuhogó eső elmossa az addigi felépítményt. A múltból viszont lehet és kell is tanulni. Ezért is bízunk benne, hogy a most megkezdett tevékenységet folytatni tudjuk, és apránként felépülhet a MOHA: a Magyar Műemlékvédelem Oral History Archívuma.

²³ Bardoly István: Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez I. *Magyar Műemlékvédelem*, 13. 2006. 7-72.; Uő: „Az indítványozó és jégtörő”. Arányi Lajos (1812-1887) és a vajdahunyadi vár restaurálásának korszaka. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez II. *Magyar Műemlékvédelem*, 15. 2011. 7-103.; Uő: „Kellő személyzettel és némi hatalommal”. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez III. *Műemlékvédelem*, 56. 2012. 30-66.; Uő: „Két hűségés munkatárs”. Forster Gyula és Éber László. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez IV. *Ars Hungarica*, 38. 2012. 72-103.